

ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ТА ЯКОСТІ КОРЕНЕПЛОДІВ ЦУКРОВИХ БУРЯКІВ ЗА РІЗНИХ ПОПЕРЕДНИКІВ У СІВОЗМІНІ

Філоненко С.В., кандидат сільськогосподарських наук, доцент

Полтавська державна аграрна академія

В Україні вирощування й переробка коренеплодів цукрових буряків давно вже стали традиційним заняттям мільйонів працівників. Для такої традиції є вагомі причини: бурякоцукровий комплекс уже понад 150 років вважався одним із найпотужніших фінансових локомотивів аграрного сектору економіки країни взагалі [3].

Цукрові буряки – культура дуже своєрідна і в певних якостях унікальна. Жодна культурна рослина в помірному поясі планети (в якому розміщена й Україна) не здатна зрівнятися за показниками біологічної продуктивності фотосинтезу з буряками. Для порівняння: посіви ячменю ярого здатні формувати за вегетаційний період до 14, пшениця озима – до 16, кукурудза – до 26, а цукрові буряки – до 28 т/га сухої речовини [2].

Якщо оперувати не показниками сухої речовини, а більш звичними натуральними показниками продуктивності посівів цукрових буряків, то це становитиме 95-105 т/га коренеплодів і 30-35 т/га гички. Звичайно, такий продуктивний потенціал можна отримати лише за створення оптимальних умов для росту й розвитку рослин культури. Саме цього і досягають, застосовуючи сучасні технології вирощування. Мета кожної з них — оптимізація умов життя і максимальна реалізація продуктивності культурних рослин [1].

Буряки – культура специфічна, і протягом сотень років її вирощували як типову городню. Лише після того, як понад 200 років по тому людина вивела цукрову форму і розпочалась промислова її переробка, цукрові буряки перетворились на польову технічну культуру.

Вирощування цукрових буряків – це своєрідний «вищий пілотаж» у польовому землеробстві, адже це – найпродуктивніша і водночас – ніжна і дуже вибаглива до умов вирощування культура [5].

Сьогодні ситуація із буряківництвом у нашій країні, на жаль, є досить складною. Господарства все менше і менше сіють цю важливу технічну культуру.

Можна назвати багато причин скорочення площ посіву під цукровими буряками. Перша з них, на нашу думку, полягає в тому, що ця культура, будучи однією із енерго- і матеріаломістких, вимагає не тільки значних енергетичних та матеріальних затрат, а й чіткого дотримання технології вирощування.

Друга, не менш значима причина скорочення посівних площ цукрових буряків пов'язана з тим, що господарства, як великі, так і малі, тобто фермерські, в силу тих чи інших причин розпочали вирощувати ті культури, урожай яких можна вигідно продати. В результаті порушилося роками встановлене оптимальне чергування культур у сівозмінах. Ось тому цукрові

буряки розпочали висівати не завжди після кращих і доцільних з агротехнічної точки зору попередників. Саме це і призвело до зниження врожайності коренеплодів, а вирощування цієї культури стало збитковим.

Крім того, багато фермерських господарств просто не мають можливості застосовувати багатопільні сівозміни, де цукровим бурякам відводилися б кращі поля. Фермери, можливо, і вирощували б цю культуру, але у такому разі їм необхідно чітко визначитися із кращими, або із допустимими попередниками для цукрових буряків у короткотривалих сівозмінах відповідної ґрунтово-кліматичної зони.

Загально відомо, що цукрові буряки – культура, для якої важливими є не тільки попередник, але і передпопередник, оскільки останній може досить суттєво вплинути на агрофізичні властивості ґрунту, які за два роки просто не встигнуть нормалізуватися, а, отже, негативно вплинуть на вирощування самих буряків [4].

Зважаючи на все вищевикладене, протягом трьох років (2012-2014) ми вивчали на Веселоподільській дослідно-селекційній станції Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України (Семенівський район), стосовно до конкретних умов зони недостатнього зволоження, продуктивність цукрових буряків залежно від різних попередників у короткотривалих сівозмінах, що можуть бути поширені в цій зоні бурякосіяння.

У відповідності із схемою досліду (таблиця 1), цукрові буряки висівалися у п'яти чотирипільних сівозмінах.

1. Схема досліду

Варіанти	Поля і культури сівозмін			
	1	2	3	4
1. (контроль)	Еспарцет	Пшениця озима	Цукрові буряки	Ячмінь з підсівом б/трав (еспарцет)
2.	Кукурудза (зерно)	Ячмінь ярий	Цукрові буряки	Соя
3.	Пшениця озима	Соя	Цукрові буряки	Горох
4.	Соя	Просо	Цукрові буряки	Ячмінь ярий
5.	Соняшник	Гречка	Цукрові буряки	Пшениця яра

Першою була сівозміна, де цукрові буряки висівали після пшениці озимої, якій передували багаторічні трави. Цей варіант слугував контролем.

У другій сівозміні попередником цукрових буряків був ячмінь ярий після кукурудзи, яку вирощували на зерно.

У третій сівозміні цукровим бурякам передувала соя, що висівалась після пшениці озимої.

Четверта сівозміна мала попередником цукрових буряків просо.

У п'ятій сівозміні цукрові буряки висівались по гречці, якій передував соняшник.

Облікова площа ділянки 100 м². Повторність досліду – чотириразова. Розміщення варіантів і повторень – систематичне. Агротехніка вирощування сільськогосподарських культур у сівозмінах – загальноприйнята для відповідної ґрунтово-кліматичної зони.

Програмою наших досліджень передбачалося проведення таких обліків, аналізів і спостережень:

1. Визначення вологості ґрунту у 1,5-метровому шарі в три строки: перед сівбою, під час змикання листків у міжряддях і перед збиранням урожаю.
2. Облік забур'яненості посівів перед першим міжрядним розпушуванням ґрунту і перед збиранням врожаю.
3. Облік в маси коренеплодів і гички у три строки: 10 липня, 1 серпня і 31 серпня.
4. Фенологічні спостереження за фазами росту і розвитку рослин культури.
5. Облік урожайності коренеплодів, їх цукристості та збору цукру з гектара.

Спостереження, аналізи та обліки проводились у відповідності із загальноприйнятими методиками, що розроблені науковцями Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААНУ.

За даними наших трирічних досліджень (табл. 2), найсприятливіші умови для накопичення запасів вологи у 1,5-метровому шарі ґрунту перед сівбою цукрових буряків склалися на варіантах, де попередником був ячмінь та пшениця озима. Тут кількість вологи на той час становила, в середньому, – 242 і 235 мм відповідно. Найменшим цей показник виявився на 5 варіанті, де попередником цукрових буряків була гречка – 203 мм.

Відповідна тенденція мала місце протягом всіх вегетаційних періодів років досліджень і на час збирання відмінність між варіантами зберігалася у тому ж співвідношенні, що і на початку вегетації.

Головною причиною зменшення запасів вологи на 5 варіанті, на нашу думку, є післядія соняшнику, як передпопередника цукрових буряків.

Забур'яненість посівів наступної культури вважається одним із головних показників, за яким цього річну культуру оцінюють у якості попередника. Забур'яненість цукрових буряків у сівозмінах визначали перед першим міжрядним обробітком.

Характерно, що найнижчим цей показник за роки досліджень виявився на ділянках 1 і 2 варіантів, де дводольних, злакових і багаторічних бур'янів було значно менше, ніж на інших варіантах. На ділянках, де попередниками цукрових буряків слугували просо і соя (варіант 3 і 4), дводольних бур'янів виявилось на 24-28%, злакових на 6% і багаторічних на 25% більше порівняно із контролем.

Найбільше бур'янів було на варіанті з гречкою.

2. Динаміка вологості ґрунту, приросту маси коренеплодів і гички та забур'яненість посівів цукрових буряків залежно від різних попередників (середнє за 2012 – 2014 рр.)

Варіанти дослідів	Показники								
	вологість ґрунту у шарі 0-150 см, мм			забур'яненість посівів перед першим міжрядним обробітком, шт./м ²			маса коренеплодів і гички (г) станом на		
	сівба	змикання листків у міжряддях	збирання врожаю	дводольних	злакових	багаторічних	10 липня	1 серпня	31 серпня
1. (контроль)	235	210	170	112	68	3	294	330	371
							263	200	169
2.	242	227	177	106	64	2	304	340	380
							274	209	179
3.	229	204	176	148	72	4	284	321	365
							254	190	160
4.	227	202	164	153	73	4	280	327	358
							255	189	159
5.	203	187	138	173	96	5	245	281	312
							215	150	120

Значна забур'яненість посівів буряків, попередником яких і була ця культура, обумовлюється тим, що в процесі вирощування гречки практично не застосовували хімічні засоби боротьби із бур'янами і тому тут цей показник виявився найвищим.

Стосовно забур'яненості на 1 і 2 варіантах, то на цих ділянках, на нашу думку, менша кількість бур'янів порівняно із іншими варіантами спричинена застосуванням гербіцидів безпосередньо під час вирощування попередників.

Після міжрядних обробітків і застосування гербіцидів, кількість бур'янів на всіх ділянках була практично однаковою.

Облік маси коренеплодів та гички проводили, як було зазначено раніше, у три строки: 10 липня, 1 серпня і 31 серпня.

Аналізуючи відповідні дослідні дані, можна зробити висновок, що прирости маси як коренеплодів так і гички знаходяться в прямопропорційній залежності від запасів продуктивної вологи в ґрунті. Адже у цій ґрунтово-кліматичній зоні, де знаходиться Веселоподільська дослідно-селекційна станція, волога є лімітуючим фактором формування врожаю коренеплодів цукрових буряків.

Отже, станом на 10 липня, коли проводили перший облік маси коренеплодів та гички, найваговитіші коренеплоди, в середньому за три роки, виявилися на варіантах, де попередником цукрових буряків був ячмінь ярий та пшениця озима – 304 і 294 г відповідно. Саме на цих варіантах у 1,5-метровому шарі ґрунту і було найбільше вологи в цей період.

На варіанті, де попередником цукрових буряків була гречка, коренеплоди на цей час обліку були найменшими, а маса їх становила, в середньому за три роки, – 245 г.

Відмінності між варіантами за масою коренеплодів і гички збереглися до збирання врожаю. Так, під час останнього обліку, який проводили 31 серпня, найваговитішими виявилися коренеплоди на варіанті із ячменем – 380 г. Дещо нижчою була їх маса на контрольному варіанті – 371 г і найменшою на 5 варіанті – 312 г.

Математичне опрацювання трирічних даних продуктивності цукрових буряків виявило достовірну перевагу варіантів із пшеницею озимою та ячменем у якості попередників (табл. 3). Так, урожайність коренеплодів за роки досліджень на цих варіантах, в середньому, становила 42,6 і 41,7 т/га. Дещо нижчим відповідний показник виявився на варіантах із соєю та просом – 38,3 і 36,5 т/га відповідно. Стосовно сівозміни із гречкою, що висівалась після соняшнику (варіант 5), то тут урожайність коренеплодів була доказово найнижчою – 32,5 т/га.

Щодо головного показника технологічних якостей коренеплодів, яким є їх цукристість, то тут спостерігається певна тенденція до збільшення вмісту цукру в них на 2 варіанті, де буряки висівали після ячменю ярого, – 17,0%. Найнижчий вміст цукру виявився у коренеплодах на варіанті із соєю – 16,5%.

Збір цукру з гектара є найважливішим показником бурякоцукрового виробництва, який дає можливість в повній мірі оцінити не тільки той чи інший сорт або гібрид, той чи інший агрозахід, але й навіть саму технологію вирощування цієї культури.

3. Продуктивність цукрових буряків залежно від різних попередників

Варіанти дослідів	Показники											
	урожайність, т/га				цукристість, %				збір цукру, т/га			
	2012	2013	2014	середнє за 2012-2014	2012	2013	2014	середнє за 2012-2014	2012	2013	2014	середнє за 2012-2014
1. (контроль)	39,6	42,1	46,2	42,6	15,8	16,9	17,6	16,8	6,26	7,11	8,13	7,16
2.	36,9	41,5	46,8	41,7	16,3	16,9	17,8	17,0	6,01	7,01	8,33	7,09
3.	35,0	38,4	41,4	38,3	16,2	16,4	17,0	16,5	5,67	6,30	7,04	6,32
4.	34,2	34,8	40,6	36,5	16,7	16,1	17,6	16,8	5,71	5,60	7,14	6,13
5.	29,2	32,6	35,8	32,5	16,0	16,9	17,0	16,6	4,67	5,51	6,09	5,39
НІР ₀₅	3,1	1,7	2,9		0,15	0,8	0,19		1,2	1,8	0,8	

За роки досліджень збір цукру доказово вищим виявився на контрольному варіанті і на варіанті, де попередником був ячмінь ярий – 7,16 і 7,09 т/га відповідно. На 3 і 4 варіантах цей показник становив 6,32 і 6,13 т/га відповідно. Стосовно варіанту, де цукровим бурякам передувала гречка, то тут гектар посіву культури зміг дати, в середньому за три роки, всього по 5,39 т/га цукру.

Узагальнюючи результати наших трирічних досліджень, ми дійшли **висновку**, що альтернативним попередником для цукрових буряків у короткотривалих сівозмінах зони недостатнього зволоження може бути ячмінь ярий. У такому разі створюються досить сприятливі умови для росту і розвитку рослин буряків, наростання маси коренеплодів і накопичення у них цукру.

Саме тому у разі загибелі пшениці озимої в результаті несприятливих погодно-кліматичних умов зимово-весняного періоду, поля, що в наступному році мають бути відведені цукровим бурякам, доцільно пересівати ячменем ярим.

Стосовно сої, то вона може бути використана у якості попередника цукрових буряків лише за можливості забезпечення оптимального режиму живлення для наступних буряків, а також за умови проведення якісних технологічних операцій, що поліпшують агрофізичні властивості ґрунту.

Не доцільно висівати у зоні недостатнього зволоження цукрові буряки після гречки, якій передував соняшник, а також після проса, тому що в цьому випадку створюється несприятливий агрофізичний та фітосанітарний стан ґрунту, який негативно відображається в подальшому на продуктивності цукроносною культури.

Література:

1. Зубенко В.Ф. Буряківництво. Проблеми інтенсифікації та ресурсозбереження. – К.: НВП ТОВ «Альфа-стевія ЛТД». – 2007. - 486 с.
2. Ігнат'єва Т. Про бурякове поле. // Цукрові буряки. – 2002. - №4. – С.38-40.
3. П'ятківський М. Цукрові буряки в сівозмінах з короткою ротацією // Пропозиція. – 2012. - №10. – С.36-37.
4. Тищенко М.В., Філоненко С.В., Шевельов О.П. Перспективні попередники цукрових буряків у короткотривалих сівозмінах зони недостатнього зволоження // Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта 2004». Том 69. – Дніпропетровськ. – 2004. – С.54.
5. Швець Я.П. та ін. Продуктивність цукрових буряків у короткотривалих сівозмінах // Цукрові буряки. – 2003. - №6. – С.10-13.